

Josep CAPDEFERRO PLA i Jaume RIBALTA HARO: *Banyuts catalans. L'adulteri i la Casa de les Egipcíiques a la Barcelona moderna*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2014, 133 pàgines.

L'objectiu d'aquest breu llibre –sense els apèndixs, amb prou feines vuitanta pàgines de text– és, segons declaren els mateixos autors a la introducció, l'examen d'una sèrie de processos judicials al voltant de l'adulteri i de la institució on eren recloses les dones acusades de cometre'l, la Casa de les Egipcíiques. L'estudi s'estructura en dues parts clarament diferenciades. La primera es consagra a un repàs històric del delictes a través de la seva definició i càstig en diferents codis legals, des de l'ordenament romà fins al dret català medieval, l'autoria del qual correspon a Jaume Ribalta. Aquest primer bloc es completa amb la visió que proporciona Josep Capdeferro de l'adulteri femení en la literatura jurídica catalana de l'edat moderna. Es tracta d'establir, en els dos capítols que ocupa, l'evolució del marc legal que delimita l'il·lícit i el seu tractament punitiu, al mateix temps que es va traçant un estat de la qüestió a través de les notes a peu de pàgina. La segona part es dedica a presentar els resultats de la recerca duta a terme sobre els expedients municipals de processament per adulteri, conservats a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, des del segle XVI fins a principis del XVII, que guarden relació amb l'ingrés de dones culpades d'adulteri a la Casa de les Egipcíiques, de l'exposició de les quals es responsabilitza el professor Capdeferro (capítol IV). El treball es tanca amb diversos apèndixs, que inclouen un quadre sintètic dels processos estudiats i fragments de causes i privilegis reials, així com documents originals dels expedients, aquests últims sense transcriure.

Entrant al contingut, s'ha d'assenyalar que l'estudi fa un recorregut detallat per les diferents fonts del dret romà, canònic i català medieval. Parteix de la consideració de l'adulteri femení com a infracció domèstica i no com a crim fins a la *lex Iulia de adulteriis coercendis*, de temps d'August, és a dir, fins a l'època imperial. A partir d'aquest moment es converteix en delictes públics, si bé al mateix temps es restringeix l'homicidi legítim, que permetia el *ius occidendi* al pare o al marit i s'havia practicat amb bastanta llibertat, en casos en què els adúlterers eren sorpresos cometent-lo. La pena aplicada no era de mort, sinó de confinament, amb sancions patrimonials rígides.

El dret postclàssic, sota la influència del cristianisme, no només va contaminar el delictes amb la noció de pecat, sinó que li va conferir una gravetat tal que s'havia de castigar amb el suplici a la foguera o amb el no menys atroç del *poena cullei* –tancament amb animals vius en un sac que es llançava a l'aigua– perquè eren els adúlterers «sacrílegs del matrimoni». De manera paral·lela, les restriccions al *ius occidendi* marital van anar disminuint.

Dues tendències distingeixen els autors en l'evolució de l'il·lícit fins a l'època de Justinià: la rigidesa creixent del càstig i la inculpació només de la dona, encara que es considerava adulteri el comès tant per l'home com per la dona casats, el masculí no era penat. En una societat patriarcal, de llarga pervivència, el bé a protegir era el dret del marit sobre la seva esposa, per la qual cosa el còmplice de l'adúltera sí que havia de ser perseguit per haver-lo lesionat, però no se sancionava l'home casat que mantingués relacions sexuals fora del matrimoni. Amb l'emperador bizantí Justinià s'introdueix una novetat important: la substitució de la pena de mort per la reclusió de la rea d'adulteri en un convent, de tal manera que és el primer delictes castigat amb una condemna a cadena perpètua, fins aleshores tan sols aplicada als esclaus acusats de rebel·lia contumaç (*ergastulum*).

El cristianisme dels primers temps va presentar notables diferències respecte del que estableix l'ordenament romà. Si bé l'Antic Testament prescrivia la lapidació de la dona adúltera, el cristianisme va tendir a despullar el fet del seu caràcter criminal, per portar-lo al terreny de l'error moral, propugnant, en lloc de penes, altres solucions: divorci o repudi –en els

casos irreversibles— o penediment i perdó, amb la reconciliació subsequënt. L'altra gran divergència seria l'aparició de la noció d'*adulteri masculí*.

El dret canònic va recollir aquest principi de la igualtat d'ambdós sexes davant l'adulteri i va establir els elements fonamentals del matrimoni cristià: *proles, fides, sacramentum*. No obstant això, alguns canonistes no van tenir inconvenient a fer concessions a l'ordenament jurídic romà, i van acceptar que el poder públic només perseguís com a crim la infidelitat femenina i, fins i tot, amb el rebuig de la venjança per pròpia mà del *ius occidendi*, i admetien que el càstig es podia deixar en mans de la justícia secular. A més, subratllen els autors, no es pot menystenir el rerefons de misogínia eclesialística que aflora en alguns textos; per exemple, en assenyalar la falta de crèdit que mostraven cap a les denúncies de dones, signe inequívoc del seu patriarcalisme.

A partir del segle XIII el dret canònic es va centrar en dos pilars: l'excomunió com a pena espiritual per als adúlter i la reclusió perpètua en un monestir per a les dones que no volguessin reconciliar-se amb els seus marits. Així, subratllen els professors Capdeferro i Ribalta, s'havia produït una certa convergència entre el Codi Justiniana i el dret canònic.

Per endinsar-se en el dret català medieval els autors es remunten al *Liber iudiciorum* visigot, que prolongava el plantejament romà postclàssic amb l'acceptació del *ius occidendi in flagrante delicto* i el lliurament al marit de l'adúltera i el còmplice per actuar al seu arbitri després d'haver-ne provat l'acusació. En aquell codi, també conegut per *Fuero Juzgo*, es regulava l'adulteri masculí, encara que d'una manera peculiar: permetia la *vindicta* de la dona legítima sobre l'amant del marit, però aquest quedava indemne, perquè, segons el legislador, si s'actuava de manera contrària se subvertiria l'ordre matrimonial. En afirmar que el bé jurídic defensat era l'honestedat, el *Liber iudiciorum* es deté en el càstig dels seductors i dels alcavots, així com en les causes de divorci, per al qual, des del costat de la dona, es podia esgrimir l'homosexualitat del marit —a qui, una vegada provat, li comportava la pèrdua dels seus béns— i haver estat obligada per ell a prostituir-se. Les lleis visigodes sobreviurien a la desaparició del regne, atès que esdevindrien la matriu de drets particulars i incomplets, com el feudal o el municipal de l'edat mitjana.

El dret municipal de la Catalunya medieval —*Costums de Lleida, de Tortosa o de Balaguer*— introdueix la vergonya pública en el càstig dels adúlter, que haurien de córrer nus i assotats, encara que aquesta cursa humiliant podia ser redimida amb pagaments monetaris.

La principal font del dret feudal català, els *Usatges de Barcelona*, que s'acaba convertint en llei general, recull el càstig de l'espòs consentidor de l'adulteri de la seva dona, al qual se li imputa ser reu de *cucucia* —criar fills adúlterins— i se li imposen penes pecuniàries, que podien implicar la detracció senyorial d'una part considerable del patrimoni de l'acusat, perquè no en va la *cucucia*, de la qual Capdeferro i Ribalta n'analitzen els matisos diversos, va ser un dels anomenats *mals usos* feudals de Catalunya. En la consideració jurídica d'aquest tipus d'adulteri entraven en joc les nocions d'alcaoteria, delictes forçat o consentit, i benefici econòmic per al marit proxenet. També és cal destacar el recurs, tingut per lícit en els *Usatges*, als *judicis de Déu* o ordalies per a la demostració de la innocència, en processos sense proves concloents, mitjançant tres formes reconegudes: batalla o duel judicial, judicis d'aigua calenta i judicis d'aigua freda. Si el *judici de Déu* determinava la culpabilitat de la dona, era lliurada al marit perquè en disposés, com ja s'havia establert al *Liber iudiciorum*.

El capítol següent el dediquen els autors a l'estudi del tractament de l'adulteri femení en la literatura jurídica de la Catalunya moderna a través de dues figures destacades, Lluís de Peguera i Joan Pere Fontanella. Conclouen que aquests dos gegants de la jurisprudència catalana no destaquen especialment per la seva visió de l'assumpte i donen la impressió d'una sevícia penal per al delictes que, segons el parer de Capdeferro i Ribalta, no es correspon amb la pràctica real.

És justament la pràctica real el que estudien a través de la Casa de les Egipcíiques i dels enjudiciaments municipals a Barcelona per adulteri, que conformen la segona part d'aquesta obra. La institució, fundada al inici del segle XV, va néixer amb la finalitat de donar asil a dones que «volien sortir del pecat», és a dir un establiment del que es va anomenar *recollides*, destinat, per tant, a prostitutes. Més endavant se li van unir les adúlteres, que acaben prevalent sobre les primeres, finalment separades per decisió del Consell de Cent al 1567 i portades al convent agustí de Nostra Senyora de la Victòria. Referent a això convé diferenciar les cases de *recollides*, creades no per al càstig, sinó per al penediment i la reinserció, de les galeres, sorgides a principis del segle XVII, que sí que van ser autèntiques presons femenines amb marcat caràcter punitiu.

Com era freqüent en aquests casos, la història de la Casa de les Egipcíiques no va estar exempta de tensions institucionals al XVI entre la monarquia i la ciutat de Barcelona, ja que els consellers sol·licitaven tenir el privilegi de la jurisdicció sobre ella i els agents regis intentaven elevar les causes d'adulteri al Consell i a l'Audiència, qüestió que no va ser resolta amb una definició clara de les competències de tots dos poders. Fruit d'això són els processos substanciats davant els consellers barcelonins, que constitueixen la base d'aquesta recerca: una trentena d'expedients complets conservats a l'Arxiu Històric de la ciutat.

Abans d'entrar en consideracions jurídiques, els autors criden l'atenció sobre les circumstàncies que es reflecteixen en aquests documents, on –en la seva opinió– els estudiosos de la història social poden trobar «una mina de situacions de vodevil». A continuació passen a l'examen d'aquests expedients, dels quals en destaquen la disparitat i l'absència de regles generals, característica de les societats d'antic règim, amb la seva laxitud i indefinició pel que fa als temps processals, que queden a criteri de qui administra justícia, així com les arbitrietats en forma de reclusions sense possibilitat de defensa ni coneixement de causa de les imputades. De la falta de rigor que s'aprecia en els procediments dedueixen que es tracta d'un àmbit jurisdiccional d'aparent segon ordre, ja que consideren que no era aquesta la tònica de l'època, sobretot al començament del segle XVIII, data d'alguns d'aquests casos. En analitzar la tipologia dels processos estableixen tres categories: 1. D'internament, consistents bàsicament en una informació, recopilada en general a instàncies del marit, que havia de servir de prova del fet denunciat, per al qual bastaven pocs testimonis; aquestes causes culminaven amb actuacions ràpides. 2. Sol·licituds de llibertat per a dones recluses, que per aconseguir-la solien intentar desvirtuar els càrrecs que les havien portat a la reclusió, darrere dels quals molt sovint s'amaguen motius econòmics per part del marit –des de la inducció a prostituir-se fins a l'intent d'apropiar-se dels béns de l'esposa. 3. Processos contradictoris entre els cònjuges, els de més complexitat i que més es prolonguen en el temps.

En traçar els perfils socials dels marits conruts Capdeferro i Ribalta observen una gran homogeneïtat: abunden els menestrals i el personal subaltern o de serveis. En conseqüència, dedueixen que els privilegiats es podrien permetre altres alternatives a l'internament a la Casa de les Egipcíiques o hi arribaven a través de les vies jurisdiccionals de la justícia règia. Ambdues hipòtesis ens semblen pertinents, doncs, com a Castella, la noblesa catalana gaudiria de la prerrogativa d'eludir els tribunals municipals que s'acollien al seu fur particular. El tret comú dels marits que consten en aquests expedients és la incapacitat de recuperar l'esposa. Davant aquesta situació s'obre una disjuntiva entre els ofesos en la manera de veure el paper de la Casa de les Egipcíiques: per a uns és una oportunitat de rehabilitar la dona i recuperar-la amb l'auxili de mediadors –els bons cristians a qui s'al·ludeix en els documents notarials de perdó en l'exercici d'aquesta funció–, i per a uns altres és una via punitiva.

En l'anàlisi de la tipologia de la infidelitat els autors estableixen tres graus: (1). Simple i puntual, encara que amb una reiteració possible. (2). Amistançament amb un altre home, que implica acció continuada. (3). Prostitució. Aquestes categories es conjuguen amb factors

addicionals com l'abandonament del domicili familiar o la sostracció de béns de la llar. L'accent de l'il·lícit, en les societats ibèriques de l'edat moderna, fortament patriarcals, se sobreposava al deshonor que per a l'home casat implicava la deshonestedat de l'adulteri de la dona, fins al punt que molts dels que el patien, preferien avenir-se a tripijocs que no li donessin publicitat –fenomen estudiat en altres àrees i en la mateixa època o diferent– abans d'infamar-se en l'opinió dels altres.

La resolució de les causes estudiades concernia als consellers de Barcelona. En moltes, a més de la sentència, hi ha la provisió per executar, d'on es pot inferir la suma aproximada de les costes processals. Després de la lectura de la decisió del tribunal, la seqüela immediata d'aquests plets era l'ingrés de la dona a la Casa de les Egipcíaques. Encara que per a nombrosos banyuts l'emparedament de l'adúltera era un càstig just, les seves obligacions maritals no cessaven amb això, estaven obligats a garantir la manutenció de la reclusa, la qual cosa incloïa sufragar-ne els aliments, vestits i calçat. Tampoc li estava permès usar a voluntat els béns de l'esposa presa, perquè l'internament podia anar acompanyat de mesures de protecció patrimonial, per a la qual cosa s'inventariaven els béns de la dona i es dipositaven en un lloc segur. Les condicions de la reclusió, segons el parer dels autors, no eren gaire rígides.

L'internament a la institució, que implicava l'estigma i la pèrdua de l'honor social per als dos components del matrimoni, tenia com a finals més habituals la reconciliació dels cònjuges o l'alliberament per sentència. En el primer cas s'imposava al marit la promesa de no maltractar l'esposa, sota pena de pagament d'unes quantitats que, a vegades, es veia obligat a dipositar com a caució. La llibertat per sentència tenia lloc si es demostrava el caràcter improcedent del càstig; per exemple, quan era conseqüència d'una acusació falsa. Capdeferro i Ribalta dubten de l'existència d'una presó amb continuïtat il·limitada, és a dir, perpètua; no obstant això la consideren un desenllaç possible.

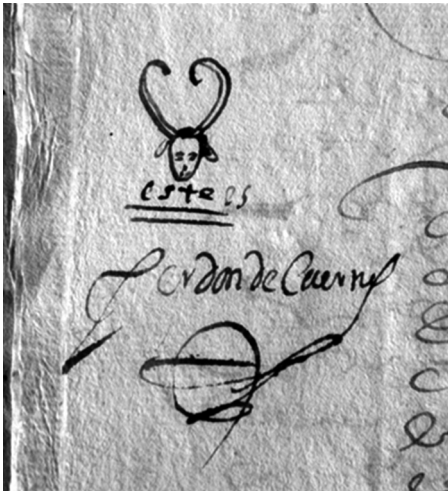
El tema que es tracta en aquest llibre estaria en la confluència del que podem dir la violència institucional o legal i la coerció moral o ideològica sobre la dona, segons els patrons d'una societat patriarcal i estamental. L'objectiu declarat de l'estudi seria conjuguar els diferents punts de vista que sobre el delicte de l'adulteri tenien la cultura d'elits, representada pels juristes, i la popular, encarnada pels actors dels processos. A través d'aquests expedients de justícia podem apreciar com els dirigents municipals s'havien erigit en elsectors de la política de costums i de l'ordre domèstic de la ciutat de Barcelona. És a dir, els corresponia, no sense tensions jurisdiccionals amb els poders de la monarquia, disciplinar als qui conculcaven –esposes i còmplices– l'honor social de l'home casat, mitjançant una justícia àgil i flexible, però mancada de rigor procedimental i amb menys garanties que les del Reial Consell. Castigar, encara que també rehabilitar, des d'aquesta concepció androcèntrica, era la funció de la Casa de les Egipcíaques, perquè la seva finalitat essencial consistia, sobretot, a propiciar el penediment de les dones culpables d'adulteri i retornar-les a la submissió conjugal. Com bé la caracteritzen els autors, aquesta institució «seria una mena de reclusió en interès privat gestionada públicament».

Es podrien suggerir altres fonts per dotar d'enfocaments complementaris el tema tractat. En els documents notariais de perdó d'adulteri, que a vegades apareixen a les matrius de les escriptures públiques cruament com «de banyes» i que s'estan començant a utilitzar per la historiografia recent, se senten també les veus del poble. El mateix passa amb els expedients de divorci eclesiàstic conservats als arxius episcopals. El contrapunt el donen els tractats morals de l'època, expressió de la cultura dominant i paradigmes del que s'entenia com el recte procedir. Entre els uns i els altres, es troben els testimoniatges més o menys literaris, que, fins i tot tenint en compte l'estilització, la deformació o el seguiment de models heretats, no deixen d'oferir una visió sobre la realitat, encara que no s'hagin de prendre

sense precaució. Però de cap manera es pot retreure als autors d'aquest llibre no haver fet el que no han pretès. L'assumpte que han abordat, limitat a la documentació de la Casa de les Egipcíaques, està tractat amb rigor i encert, i li treuen el partit que la font permet. Per això cal qualificar de valuosa i oportuna aquesta contribució al coneixement d'aspectes juridicosocials, plantejats de manera general en obres relativament recents, com les de Gil Ambrona (2008) sobre els conflictes matrimonials –el seu treball d'origen va partir de la consulta dels fons diocesans barcelonins del mateix període d'aquesta obra– o Abascal Monedero (2009), sobre la infidelitat i l'adulteri des de la seva consideració historicolegal, però que encara necessiten estudis específics tan solvents com el que ressenyem.

L'interès en l'actualitat pel tema estudiat tampoc es pot qüestionar. Valgui, per exemplificar-ho, solament l'esment a rajaploma d'alguns investigadors que han tocat assumptes afins, emmarcats en altres èpoques i espais geogràfics, en els últims anys: la tesi doctoral d'Alonso Manuel Macías sobre els conflictes matrimonials a l'Andalusia occidental del segle XVIII (2014); l'estudi –també adaptació de la seva tesi doctoral– de Sabina Álvarez Bezos sobre la violència contra la dona a Castella al final de l'edat mitjana (2015), o el més recent treball de Víctor M. Uribe-Uran centrat en l'uxoricidi dins l'àmbit hispanoamericà dels últims temps colonials (2016). Finalment, per il·lustrar la curiositat que aquest tema històric pot despertar als nostres dies, acabem aquesta ressenya amb la imatge seleccionada per l'Arxiu Provincial de Sevilla per mostrar al públic en l'exposició del document del mes, corresponent al de febrer de l'any 2016. És un detall que pertany a una escriptura notarial de perdó, en el qual es veu el dibuix traçat al marge superior esquerre per un amanuense d'una escrivania sevillana, que es permet una broma de gust opinable, però molt d'acord amb l'assumpte que hem tractat.

Francisco Javier SÁNCHEZ-CID

Archivo Histórico Provincial de Sevilla, Protocolos de Sevilla, lligall 17817, 1 d'abril de 1625.